

MENT-E A SZUVERENITÁSELMÉLETEK ÁLTAL A VILÁG ELÉBB? AVAGY A SZUVERENITÁS FOGALMA HORVÁTH BARNA „ANGOL JOGELMÉLETÉBEN”

*Pongrácz Alex
tunársegéd*

*Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

*„A szuverenitást nem szobatudósok hívták életre, hanem hatalmas erők,
melyeknek küzdelme évszázadok tartalmát képezte.”
(GEORG JELLINEK)¹*

Amennyiben a XXI. század második évtizedében a VÖRÖSMARTY MIHÁLY által feltett kérdés nyomán – „*ment-e a könyvek által a világ elébb?*” – megvizsgáljuk, hogy „*ment-e szuverenitáselméletek által a világ elébb?*”, az elvégzett elemzés nyomán meglehetősen ambivalens, Janus-arcú következtetésekre juthatunk. Ennek hátterében pedig az áll, hogy a szuverenitás tárgykörével foglalkozó szerzők a különböző évszázadok folyamán más és más, egymásnak sokszor gyökeresen ellentmondó állításokat fogalmaztak meg az állam szuverenitásával összefüggésben – nem függetlenül persze a világrendben zajlott/zajló aktuális változásoktól. A szuverenitás elméletének első rendszerező teoretikusa, JEAN BODIN a szuverenitás jegyeit, azaz a főhatalom attribútumait vizsgálva a XVI. század utolsó negyedében minden különösebb nehézség nélkül képes volt egy taxatív felsorolással szolgálni.² HUGO GROTIUS *A háború és béke jogáról* írott munkájában még magabiztosan állíthatta a szuverenitásról értekezve, hogy a legfőbb hatalom lényegét tekintve azt jelenti, hogy annak cselekedetei „*nincsenek más jogának úgy alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalaníthassa.*”³ Ugyanezzel a határozottsággal állíthatta azt is, hogy a legfőbb hatalom általános alanya az állam, a „*tökéletes közösség*”. A (klasszikus) állami szuverenitás elmélete és gyakorlata azonban a mind intenzívebbé váló globalizáció és regionalizáció hatására, illetve a nemzetközi és szupranacionális szervezetek megjelenése következtében szignifikáns változásokon ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Ma már egyáltalán nem állítható minden kétséget kizáróan, hogy a legfőbb hatalom egyedüli letéteményese az állam volna, ahogyan a megváltozott szuverenitás-jegyek katalógusa is legfeljebb exemplifikatív, és állandóan változó jelleggel határozható meg. BRUBAKER értékelése szerint „*a világméretű pénzügyi integráció, a regionalizáció, a kereskedelem és a migráció sűrű globális hálózata, a globális kommunikációs infrastruktúra, az univerzalizálódó tömegkultúra, a transznacionális vállalatok, egy sereg transznacionális szervezet határokon átívelő fenn-*

¹ JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Dritte Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin, 1914, 435. p.

² BODIN, Jean: *Six Books of the Commonwealth*. Impensis G. Bishop Publisher, London, 1606, pp. 153-182.

³ GROTIUS, Hugo: *On the Rights of War and Peace*. John W. Parker, London-Cambridge, 1853, 37. p.

hatósága, a terrorizmus, a szervezett bűnözés, a nukleáris fegyverkezés és az ökológiai problémák” alapvetően szabták át a korábban mégiscsak domináns nemzetállam-központú gondolkodást.⁴ Amint a téma egy meglehetősen korai kutatója, TÖRÖK ÁRPÁD fogalmazott: a „szuverenitás-orthodoxia”⁵ fokozatos és folyamatos lazulása valósult meg a mögöttünk hagyott évtizedek során. A folyamat lényegét tekintve arról van szó, hogy a világ – benne a nemzetállamokkal – egyre inkább a kölcsönhatások, illetve az interdependencia alanyává és tárgyává vált, az izoláció, a „szuverenitás kis barlangjainak” létezése pedig végképp megszűnt a nemzetközi kapcsolatok vezérlő elve lenni.

A nemzetállamok, mint évszázadokon keresztül domináns pozícióban lévő entitások *primus inter pares* jellegű pozíciójával szemben a XX. század második felétől tehát több irányból is sikeresnek mondható „offenzívát” indítottak. Ennek nyomán a legutóbbi időkig szinte feltérképezhetetlen számú szerző beszélt a hagyományos (nemzet)állami szuverenitás erodálódásáról, elhalványulásáról, vagy egyenesen annak eltűnéséről – bár 2008 előtt is jellemző volt, hogy a különböző államelméleti vagy politikai gazdaságtani tárgyú írások a rendelkezésükre álló premisszákból egymással szöges ellentétben álló konklúziókat vontak le.

A szuverenitás problematikáját – annak angolszász aspektusaira koncentrálna – jeles jogbölcselelőnk, HORVÁTH BARNA precízen kimunkálva, tudományos igénnyel vizsgálta az 1943-ban megjelent *Angol jogelmélet* című munkájában. A tanulmány célja, hogy HORVÁTH BARNA eme grandiózus vállalkozását is bemutatva értékelje az állam szuverenitása „frontján” hosszú évszázadok óta zajló változásokat. A tanulmány ennek révén azt a problémát kívánja körbejárni, hogy a szuverenitás lényeges jegye-e még – részben a XX., de inkább a XXI. században – az államnak.⁶ Reményeink szerint választ szolgáltatunk tehát arra a dilemmára, hogy a szuverenitás kapcsán eldobandó „színházi kellékről”, tragikus álarcról⁷ van-e szó, avagy a FISCUSban féltő gonddal őrizendő drága ékszerről,⁸ esetleg az igazság – ha nem is odaát –, de a két szélső pozíció közötti félúton van-e.

A szuverenitás-probléma megjelenése az Angol jogelmélet előtti munkákban

A szuverenitással kapcsolatos kérdések vizsgálata természetesen nem előzmények nélküli HORVÁTH BARNA munkásságában. Ha HORVÁTH BARNA pályáivét a szuverenitáselméletre koncentráltan néhány, kellően lakonikus, mégis lényegre törő mondatban kellene összefoglalnunk, akkor – Cs. KISS LAJOS nyomán – azt mondhatnánk, hogy a jogbölcselelő több alkalommal is monumentális kísérletet tett arra, hogy a különböző hatalomelméleteket

⁴ BRUBAKER, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Seventh printing. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 2. p.

⁵ TÖRÖK Árpád: A szuverenitás, In: *Magyar Szemle*, 46. kötet, 1-3. szám (1944), 8. p.

⁶ Takács Péter a maga részéről amellet érvel az *Államtan* című kötetben, hogy a szuverenitás fogalmának mind az eredeti, mind a később felvett jelentései teljes mértékben elvesztek, és eleve tévedés volt a szuverenitás és az állam összekapcsolása. Lásd TAKÁCS Péter: *Államtan*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2011, 308. p.

⁷ KELSEN, Hans (1931): *A szuverenitás fogalmának változása*, In: Takács Péter (szerk.): *Államtan*. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 603. p.

⁸ SZABÓ József: Hatalom, szabadság, szuverenitás, In: *Társadalomtudomány*, XVI. évfolyam (1937), 249. p. Idézi Szabadfalvi József: Szuverenitás-konceptciók a 20. század első felének magyar jogirodalmában, In: *Pro Publico Bono – Magyar Közígazgatás*, 2013/1. szám, 58. p.

cáfolva bizonyítsa: „a szuverenitás, mint legfőbb hatalom társadalmi-történelmi létezésére vonatkozó állítás kategóriahibán alapul, szinkretikus, tényellenes, abszurd. A szuverén (állam) jogtól független létezőként sem tapasztalatilag, sem logikailag nem azonosítható, ezért nem lehet a jogelmélet alapfogalma, nem alkalmas a jogelmélet megalapozására, nem szolgálhat a kifejtés kiindulópontjául, az igazolás kontextusában pedig ideológiának és mítosznak bizonyul, amely kivezet a jogtudományból.”⁹

HORVÁTH tehát a jogállam-konceptió hosszú tornasorába beállva igyekezett semlegesíteni a szuverenitás klasszikussá nemesedett princípiumát. Ez az elköteleződés persze egyáltalán nem számított meglepőnek: PUFENDORF és KANT tanai óta ugyanis a „jogtörvény elmélete” általánossá vált, és széles körben elfogadottá tette azt a megállapítást, miszerint az államra csak a jog érvényre juttatását célzó „kényszerintézetként” kell tekinteni. A jogállamban tehát az állami hatókör korlátozására kell helyezni a hangsúlyt: a „népboldogítás” paternalista színezetű feladatával szemben a fő tennivalóként a jogszabályok végrehajtása tételeződik.¹⁰ A jogállami paradigma képviselőinek *ars poeticája* szerint a legfőbb hatalom egyáltalán nem lokalizálható valamely szervben vagy személyben; a jog az állami hatalom minden képviselőjére vonatkozik – tulajdonképpen a joghoz horgonyozza az állam reprezentánsait –; és még a legfőbb jogalkotó sem tehet meg akármit a jog tartalmává, hiszen azt is korlátozza a jog. Ez élesen szemben áll a szuverenitás-tan képviselőinek tradicionális szemléletével, amely szerint az állami-politikai hatalom hierarchikus szerveződésű, és a jogrendszer is követi ezt a hierarchikus felépítettséget; a legfőbb hatalmon a rendszer logikája szerint nem lehet túllépni; e hatalom pedig a jog forrásaként is tételeződik, azaz jogilag nem korlátozható és jogi úton felelősségre nem vonható.¹¹ (Ahogy a HORVÁTH által éppen az *Angol jogelmélet* lapjain komoly kritikával illetett AUSTIN fogalmazott: a „jogilag korlátozott szuverén” fogalmi ellentmondást jelentene.)

HORVÁTH első ízben a *Jogszociológia* című munka keretében, 1934-ben vállalkozott arra, hogy – ekkor még az absztrakció magasabb fokán mozogva – ossztűz alá helyezze a jog hatalomelméleti megalapozású felfogásait. Az ideológiaként aposztrofált szuverenitásról ebben a monográfiájában azt állította, hogy az – az állam önkorlátozásának doktrínájával, a nyilvános aktusok jogszerűségének vélelmével, a köz-és magánjog markáns elválasztásával, valamint a közjog többletérték-elméletével egyetemben – az államhatalom túlfeszítéséhez, és a jogérzék gyengüléséhez vezetett. Másfelől HORVÁTH azt is kifejezésre juttatta, hogy a szóban forgó tanok és elméletek közvetítenek is, mégpedig azért, hogy a „szuverén állítólagos mindenhatóságát ténylegesen csak igen szerény mértékben” juttatják érvényre, egyébként pedig nemes egyszerűséggel alkalmazkodnak a fejlődés többi tényezőjéhez.¹² Néhány bekezdéssel később pedig egy olyan kritikai gondolatsort fogalmaz meg, amely később az *Angol jogelméletben* komolyabb relevanciára is szert tesz majd: ti. a „pozitívizmus elfajult változataként” értékelt imperatív jogelméletet igyekeznek delegitimálni annak bizonyítása révén, hogy az említett elmélet „a fejlődést vagy megparancsolttá értelmezi át, és akkor, mint a pozitívizmus általában, megőrzőleg hat, vagy pedig kizárólag a megparancsoltat

⁹ Cs. KISS Lajos: Horváth Barna és John Austin – az imperatív jogelmélet kritikája, In: *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2016. évi 7. szám, 25. p.

¹⁰ GNEIST, Rudolf: *A jogi állam*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875, pp. 18-19.

¹¹ TAKÁCS Péter: *Előszó*, In: Takács Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam*. Antológia a Rule of Law és a Rechtsstaat irodalmának köréből. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 14. p.

¹² HORVÁTH Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom-és történelemelméletének problémái*. (Ford.: Zsidai Ágnes.) Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 311. p.

és elrendeltet tekintti jognak, figyelmen kívül hagyva tényleges érvényesülését. Ez utóbbi esetben létrehozza és fenntartja a POUND által észrevételezett szakadékokat a törvény és a ténylegesen érvényesülő jog között. Noha az imperatív elmélet akadályozza a jogfejlődést azzal, hogy a jogesetekben, a szokásokban, a gyakorlatban és a használatban keletkező jogot – amennyiben az ellentmond a parancsjognak – elfojtja, azonban egyúttal közvetíti is, amennyiben az említett szakadékokat megkísérli áthidalni a megparancsolttság fikciójával, és a parancsoknak a fejlődés tendenciáihoz való alkalmazkodásával.”¹³

Talán ez a hosszabban citált megállapítás is elegendő annak bizonyítékául, hogy HORVÁTH már ebben a korszakos jelentőségű monográfiájában is a „szuverenitásdogma” érvényesülésével szemben foglalt állást – s mindezt egy eminensen jogszociológiai pozícióból, az imperatív elmélet(ek) bírálatán keresztül vitte véghez. Az imperatív jogelmélet egyik központi tétele ugyanis, hogy „a jog a szuverén parancsa”, és „a szuverén hatalmának nem lehetnek jogi korlátai.”¹⁴ A jog hatalmi megalapozottságú elméleteivel szemben HORVÁTH az érvényesség és az érvényesülés problémáját említve idézte egyetértőleg ROSCOE POUND-ot, aki a „*law in books and law in action*” széles körben ismertté vált formulája révén mások mellett meggyőzően fejtette ki, hogy adott esetben mekkora szakadék tátonghat a törvénykönyvekbe foglalt jog és a ténylegesen érvényesülő-működő, élő jog között.¹⁵

HORVÁTH gondolatmenete ezt követően még egyszer lecövekel a szuverén állam vizsgálatánál, ti. amikor annak „kontúrjait és történeti jellegét”¹⁶ vázolja fel, hangsúlyozva, hogy annak ismertetőjegyei – úgymint a területi felség, a hadviselés és az adóztatás felségjoga – „teljességgel történeti jellegűek”. A jogintézményként megjelenő szuverén állam „megfelelt a modern racionalizmusból, felvilágosodásból, polgári forradalomból, modern kapitalizmusból és gyarmatosításból keletkező szükségleteknek”, de az eljárási apparátus „végső lehetőségei” már túlmutatnak a szuverén nemzetállam entitásán. HORVÁTH szerint ugyanis az ipari forradalom, a munkásosztály megszerveződése, a világgazdaság kifejlődése, valamint a hadi és közlekedési technika rohamos léptékű fejlődése mind-mind olyan tényezők, amelyek kérdőjelessé teszik a szuverén állam hatalmát, olyannyira, hogy a szuverén nemzetállamok már a további fejlődés gátjaivá is váltak azáltal, hogy fragmentálttá teszik a „nemzetközi jogközösséget.” HORVÁTH igazán nem fukarkodott a negatív jelzők használatával, amikor a szuverén államok létét „egyfajta tragikus anakronizmusnak” titulálta¹⁷ – persze ezt a sommás véleményt mindössze azután hét esztendővel vetette papírra, hogy HERMANN HELLER rögzítette, miszerint a „*jelen legutóbbi megrázkódtatásai kérdésessé tették az államelméletben három évszázada uralkodó szuverenitásdogmát*”.¹⁸ De az sem kétséges, hogy a HORVÁTH által exponált deklarációk tanulmányozása közben talán az 1990-es dekád olyan emblemikus társadalomtudósa is egyetértőleg bólintana, mint a hiperglobalista KENICHI OHMAE, aki nem kevesebbet állított, mint hogy a nemzetál-

¹³ HORVÁTH: op. cit. (1995), 312. p.

¹⁴ AUSTIN, John: *The Province of Jurisprudence Determined. Second Edition.* John Murray, London, 1861, 218, 226. p.

¹⁵ Ehhez lásd POUND, Roscoe: *Law in Books and Law in Action*, in *American Law Review*, Vol. 44., No. 1. (1910), pp. 12-36.

¹⁶ ZSIDAI Ágnes: *Jogi szuverenitáselmélet Horváth Barna és Bibó István jogbölcséletében*, In: *Jogtudományi Közlemény*, LXVIII. évfolyam, 12. szám (2013), 605. p.

¹⁷ HORVÁTH: op. cit. (1995), pp. 327-328.

¹⁸ HELLER, Hermann: *Die Souveränität. Ein Beitrag zur Theorie des Staats- und Völkerrechts.* Walter de Gruyter & Company, Berlin – Leipzig, 1927, 13. p.

lamok a nosztalgikus képzelgések tárgyaivá, és a világ gazdaság „rendellenesen működő” szereplőivé váltak.¹⁹ HORVÁTH tehát felvette a kesztyűt a „szuverén állam ideológiájával”, az etatizmussal, és annak „ideológusaival” szemben; 1934-ben ugyanis úgy látta, hogy az akkor szükségleteknek már nem az egyes szuverén állam felelt meg, hanem „csak a nemzeti vagy nemzetközi tervtársadalom”. A társadalmi fejlődés eme fázisában „*semmi más nem számít mérvadónak, csak a társadalmi szükségletkielégítés legjobb tervének kivitelezése.*”²⁰

HORVÁTH elhamarkodott értékítélete szerint a nagy „terv- és rendszerhatalmak” (a Szovjetunió, a fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország) a „polyarchia” gondolatát, „és benne a terv, a rend, a jog primátusának eszményét juttatják kifejezésre”, diktátorai pedig – szemben az abszolutista uralkodókkal – „a terv, az eszme (...) számunkra becses” manifesztumaiként tűnnek fel.²¹ Utólag visszanezve azonban megállapíthatjuk, hogy ezek a rendszerek éppen a HORVÁTH által igenelt joguralommal ellentétes hatalmi struktúrát és államberendezkedést építettek ki, és a hatalom dahli értelemben vett poliarchikus felépítése²² ellenében hatottak. HORVÁTHnak a tervtársadalom iránti „szimpátiáját” jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban részletesen elemezni; elegendő ezért itt PACZOLAY PÉTER megállapítására utalnunk, aki szerint HORVÁTH „a szabadság stratégiájának a tervezés módszerével való összekötésében azt a liberális szocialista gondolkodót követi, aki messze a legnagyobb hatást gyakorolta Horváth Barnára, és ez Harold Laski. Horváth Barna demokráciaellenessége és a tervtársadalmak iránti szimpátiája út át (...) a fejtegetéseken, de látja e társadalmak gyengeségét is.”²³

HORVÁTH a *Jogszociológián* túl – még az *Angol jogelmélet* 1943-as megjelenését megelőzően – a szuverenitás kérdéskörére kitért a *Joguralom és parancsuralom* című, 1936-ban megjelent tanulmányában, valamint *A jogelmélet vázlatja* című, 1937-ben napvilágot látott monográfiájában is. A *Katolikus Szemle*ben megjelent tanulmányában azt állította, hogy a „korlátlan világi hatalom fegyverhordozói”, azaz JEAN BODIN és THOMAS HOBBS által kimunkált szuverenitáselméletek a jogelméleti pozitívizmus korai előképének számítanak, és az állam hatalmi, imperatív szemléletét alapozták meg. „*A XVI. század államelméleteinek egyik legkitűnőbb történetkritikusa szerint az imperatív jogszemlélet, a korlátlan szuverenitás elmélete, amely a középkorban és a XVI. században is mindaddig elgondolhatatlan, amíg a jogszemlélet egyáltalában vallási eszmevilágba illeszkedik bele, történetileg csakis olyan gondolkodóknál léphetett és lépett is fel először, aki hitét elvesztette*” – állította. Ezzel az imperatív felfogással szemben foglalnak állást a jogállam hívei, akik a joguralmat biztosító konkrét, intézményes állami berendezkedések összességét pártolják. A jogállam történeti típusa által kimunkált szerkezet szerint a „*főhangsúly a végrehajtásnak egyrészt bírói ellenőrzés, másrészt a kormányzat parlamenti felelőssége által biztosított törvényszerűségén nyugszik, de a szabadságjogok független bírói jogvédelme és a népképviseleti törvényhozás sem elhanyagolható elemei.*”²⁴ A tanulmány szerzője a továbbiakban azt vizsgálta, hogy a

¹⁹ OHMAE, Kenichi: *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*. Harper Collins Publishers, London, 1995, 12., 42. p.

²⁰ HORVÁTH: op. cit. (1995), 329. p.

²¹ HORVÁTH: op. cit. (1995), pp. 265-266.

²² DAHL, Robert A.: *Polyarchy. Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven – London, 1971

²³ PACZOLAY Péter: A jogállam káprázatától az angol jogelmélet valóságáig Horváth Barna írásaiban, In: *Jog-Állam-Politika*, III. évfolyam, 4. szám (2011), 6. p.

²⁴ HORVÁTH Barna: *Joguralom és parancsuralom*, In: *Katolikus Szemle*, 50. évfolyam, 10. szám (1936), 609.,

jogállam a joguralom maradandó, szükségképpen intézményes formája-e vagy pedig csak „mulandó sablon”, amely „*talán egy ideig feltétele volt, de idővel egyenesen akadályává válik a jog uralmának?*” (A totális tervállam kapcsán végül is HORVÁTH oda konkludált, hogy az a joguralom gondolatának túlterhelése, és anélkül veti el a jogállam intézményes biztosítékait, hogy a helyükbe jobbat állítana. Ez a meglátása véleményünk szerint sokkal időtállóbbnak és realiztikusnak bizonyult, mint a *Jogszociológia* talán túlzottan is „hurraoptimista” álláspontja.)

Amint már említettük, – az általunk vizsgált forrásművek közül legalábbis – *A jogelmélet vázlat*a című monográfia volt a következő, amelyben HORVÁTH az állam és a jog relációját, valamint a szuverenitás tárgykörét érintette. Ebben a munkájában a jogot magas piedesztálra emelte az állammal szemben, amikor kiemelte, hogy a jog társadalmi valósága abban áll, hogy „*az egymást érintő emberi magatartások körében gazdasági, hatalmi, erkölcsi és békerend van, és ez a társadalmi rend a legfejlettebb eljárási szerkezetben érvényesül.*” A legszilárdabb és legfejlettebb eljárási szerkezet tehát permanensen a jogra jellemző, melynek szervezete átalakítja-humanizálja a hatalmat és a harcot. A jognak köszönhetően a szervezett hatalom többé már nem – vagy nem csak – az egyoldalú beavatkozás pozitív hatalmának bizonyul, hanem az egyoldalú beavatkozással szembeni ellenállás negatív hatalmává transzformálódik; a jog végül is negatív hatalommá, viszonylagos szabadsággá is szervezi a társadalmi hatalmat. HORVÁTH a következő hasonlattal fokozza ennek a folyamatnak a jelentőségét: „*a jog a hatalom fejlődésének olyan szaka, mint a betegségének a gyógyulás, s a műveletlenségének a művelődés. S habár a hatalmi törekvések mindenkor a jog elősdierei maradnak, jelentőségük nem több, mint az elősdié. Ahol joguralom van, ott a hatalom a legfejlettebb eljárás szerkezeten keresztül az elvont szabályok, általános elvek, az elemi erkölcs és igazságosság, a közszabadság uralmává finomodott és lényegült át.*” A jog tehát minderre tekintettel az eljárás felsőfokának, valamely adott társadalom kvintesszenciájává, a legintézményesebb eljárássá magasztosul.²⁵

Túl azon, hogy az említett művében HORVÁTH elismeri, hogy a történelem során az eljárási szerkezet fejlődése a vizsgált periódusokat tekintve mégiscsak a szuverén államban tetőzött, megismétli a *Jogszociológiából* már ismert verdiktjét: az „*európai nacionalizmusnak és kapitalizmusnak*” ezt a legfejlettebb eljárási szerkezetét kikezdte az ipari forradalom, a világgazdaság és a haditechnika fejlődése. Következésképpen meglátása szerint nem szabad a jogot – a mindenkori legfejlettebb eljárási szerkezetet – az állammal azonosítani, hiszen az utóbbit csupán a jogtörténet bizonyos periódusaiban lehet(ett) a legfejlettebb jogintézményként lokalizálni.²⁶ HORVÁTH *A jogelmélet vázlat*ában a szuverenitás konkrét definíciójával is szolgált, kiemelve, hogy az – mint az államnak „*csak egyéb területi jogközösségekkel szemben kizárólagos kiváltsága*” – nem abszolút, hanem viszonylagos fogalom. Az állam – mint területi jogközösség – szuverenitása *pro forma* nem zárja ki más jogközösségek – példának okáért az egyház, a munkaszervezetek, nemzetek, kisebbségek, és így tovább – szuverenitását. *Nota bene* nem zárja ki más államok, sőt a nemzetközi jogközösség szuverenitását sem.²⁷ HORVÁTH ezzel a kijelentésével a nemzetközi jogközös-

612. p.

²⁵ HORVÁTH Barna (1937): *A jogelmélet vázlat*a. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2004, 22., 24., 40-42. p.

²⁶ HORVÁTH: op. cit. (2004), 72. p.

²⁷ HORVÁTH: op. cit. (2004), 173. p.

ség, és az egyéb – „nemzeti hatókörrel” rendelkező – jogközösségek irányába is cáfolni igyekezett a szuverenitás abszolút mivoltát.

A szuverenitás elméletei az Angol jogelméletben

A pápaság és a császárság küzdelmének angol manifestuma

A szuverenitáselméletek történeti fejlődésének ívét – az angolszász térségre koncentrálni – HORVÁTH az *Angol jogelméletben* járatta csúcsra. Az angol jogelméletre fókuszálása háttérben az „angol szellem világnézeti hagyományai” iránti rajongás állott: HORVÁTH szavaival élve ugyanis „*az angol nevelés eszménye, az angol gazdálkodás, ipar, kereskedelem, az angol társadalmi berendezkedés, az angol alkotmány, az angol világpolitika, maga az egész brit birodalom és maga az angol jog mi egyéb, mint a végletekig kifinomodott egyensúlyérzéknek egy-egy csodálatos teljesítménye.*”²⁸

Amint az köztudott, a szuverenitás-elméletek egyik ideológiai síkon játszódó – bár időnként a fegyveres konfliktus bekövetkezéséig eszkalálódó – előzménye a *regnum* és a *sacerdotium* hosszúra nyúló, az autoritás birtoklásáért vívott küzdelme volt; a kérdés ekkor annak eldöntése körül forgott, hogy ki tekinthető a tekintély valódi forrásának. Miután 829-ben Wormsben a püspökök kijelentették, hogy az egyház az állam felett fennhatósággal bír, az állam korábbi pozícióit fokozatosan az egyház foglalta el csaknem minden téren, kezébe véve a fontosabb igazgatási ágakat. Az eme fejlemények ellen tiltakozókat gyakran illeték azzal a stigmával, hogy egy élő test, Krisztus testének szétszakítását akarják elérni.²⁹ Az államelmélet fejlődésére is kihatással lévő „tusa” folyamán némely teológus a pápát, míg mások inkább a császárt jelölték meg a „szuverenitás” letéteményeseként. A tekintély monopolizálása tárgyában folytatott konfrontáció angol „leszüremkedése” WILLIAM OCKHAM nevéhez fűződik, aki a pápai hatalom korlátozását hirdetve ama álláspont mellett cövekelt le, hogy a császárnak és a pápának kölcsönösen befolyást szükséges biztosítani egymás ügyeibe. Sőt úgy gondolta, hogy a pápaság és a laikusok peres ügyei, de még a pápa bűncselekményei is a világi bíróság által tárgyalandók. Az egyházi vagy az állam számára adózik, és ha a pápa vagy a klérus ellenáll az államhatalom parancsainak, akkor akár tényleges erőszakot is kell velük szemben alkalmazni, mert az állam igényt tarthat az engedelmességükre. A pápa részére ugyanakkor szintén biztosította a kontroll lehetőségét a világi ügyek felett: a trónutódlás megszűnése esetén a pápa vikáriusként léphet fel, ő koronáz, a trónról leteheti az igazságtalan császárt, sőt az alattvalókat is felmentheti a császárral szemben fennálló engedelmeskedési kötelezettség alól. Egy komoly megszorítást azonban mégiscsak tett OCKHAM, ti. a pápa jogosítványa nem terjed ki a fizikai erőszak alkalmazásának lehetőségére.³⁰

²⁸ HORVÁTH Barna: A common law ideológiája és a jogismeret ideológiája, In: *Társadalomtudomány*, X. évfolyam, 3. szám (1930), 87. p.

²⁹ TEGZHE Gyula: *Szerves társadalomtani elméletek és az állam személyiségének theóriája*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1900, 65. p.

³⁰ HORVÁTH Barna (1943): *Angol jogelmélet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2011, pp. 23-24.

A vallás- és polgárháborúkkal sűrűn tarkított anarchikus időszak, a kiskirályok és oligarchák uralta territóriumok meghaladásának igénye, a születőben lévő kapitalizmus jogbiztonság iránti szükséglete, továbbá az egyeduralmodók abszolutista törekvéseivel kapcsolatos konfliktusok, tehát egy erős, a jogot monopolizáló, és a törvények érvényesülését kikényszerítő nemzeti hatalom felépítésének szándéka végül életre hívta a szuverenitás első, átfogó elméleteit.³¹ Az új elméleti alapnak egyértelmű és határozott megoldást kellett kínálnia az államon belüli hatalmi viszonyok problémájára. A lassan kibontakozó racionalizáció nyomán azonban fokozatosan háttérbe szorult a legitimitáció szakrális komponense, így a szekularizáció folytán már nem lehetett az uralkodói hatalom legitimáló tényezője a vallás és az isteni megalapozottság. ÉMILE DURKHEIM a jelenség kapcsán arról értekezett, hogy a „vallási szankciók ereje és méltósága nélkül” az emberiség számára nem maradt „más felsőbbség, mint a racionális belátás, melynek nincs szüksége misztikumra, emberfeletti hatóerők megszemélyesítésére, a végtelen és kiszámíthatatlan előtt térdre kényszerülő félelemre, mert látja, és egyre jobban látja, a társas életben éppúgy, mint a fizikai világban, az összefüggéseket.”³²

A francia JEAN BODIN és az angol THOMAS HOBBS ezt az elméleti igényt igyekeztek kielégíteni, az erős nemzeti hatalom szükségessége mellett szállva síkra, és sürgetve a törvényes rend zálogaként funkcionáló erős hatalom megkonstruálását. Az új doktrína lényege, hogy az alattvalóknak azért kellett követniük az uralkodói pozícióban lévő személy által alkotott jogot, mert ő a szuverén. „Az uralkodói szuverenitást mindent vagy semmit alapon fogták fel, azaz vagy korlátlanul, vagy nem létezőként. A tan szerint egy adott területi egységen belül csak egy végső és korlátlan döntési központ létezhet, ezt pedig nem lehet megkérdőjelezni sem belülről (belső aspektus), sem kívülről (külső aspektus).”³³ E koncepciók persze az abszolút állam uralkodójának hatalmát igyekeztek igazolni: a szuverenitás elmélete az abszolút hatalomra törekvő fejedelmeket és királyokat patronáló ideológiai „támasszá” vált. BODIN fejedelmi szuverenitása és HOBBS *Leviatánja* valódi „felségnek való vidéket” igyekezett varázsolni a korábbi territóriumokból.

Az abszolút hatalom lényegi mivoltát szimbolizálja I. JAKAB angol királynak a Parlamenthez címzett beszéde (1609. március 1.), amelyben – többek között – az alábbi kinyilatkoztatást tette: „a monarchia a legfontosabb entitás a Földön: a királyok nemcsak Isten földi helytartói, akik Isten trónján ülnek, hanem az Isten által maguk is isteneknek nevezettek.”³⁴ JAKAB imperatív élű interpretációjában a skót és az angol király hódítás, nem pedig választás alapján uralkodik, ebből kifolyólag pedig „korlátlan ura országának és népének”. Hatalma „minden jognál korábbi”, ezért a monarcha minden jog forrásának is tekinthető; a szuverén és a jog relációjában így az előbbit illeti a feltétlen elsőbbség.³⁵

³¹ JAKAB András: *A szuverenitás fogalmának megszelídítése – érvelési variációk az európai integráció állandó problémájára*, In: Paksy Máté (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 245. p.

³² DURKHEIM, Émile: *L'éducation morale. (Cours de sociologie dispensé à la Sorbonne en 1902-1903)*. Idézi: Hort Dezső: Durkheim Emil, In: *Korunk*, XV. évfolyam, 3. szám (1940. március), 199. p.

³³ JAKAB: op. cit. (2008), 246. p.

³⁴ MCLWAIN, Charles Howard (ed.): *The Political Works of James I. Reprinted from the Edition of 1616*. Harvard University Press, Cambridge, 1918, 307. p.

³⁵ HORVÁTH: op. cit. (2001), 112. p.

Ennek ellentételezéseként azonban SIR EDWARD COKE már ekkor arra hívta fel JAKAB figyelmét, hogy a „*Magna Charta olyan legény, aki nem tűr szuverenitást, és kitanítja a királyt a jog szupremáciája felől.*”³⁶

HORVÁTH kellő részletességgel és tudományos alaposággal tárgyalta HOBBS elméletét,³⁷ amelyet a terjedelmi kötöttségekre figyelemmel csak vázlatosan – és a szuverenitásra koncentrálni – áll módunkban összefoglalni. HOBBS a *Leviatán, avagy az egyházi és a világi állam anyaga, formája és hatalma (Leviathan, or The Matter, Forme & Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill)* című munkájában (1651) alapozta meg az *uralkodói szuverenitás* koncepcióját. Ebben a konstrukcióban, amely a klasszikus szerződéselméletek közé sorolható, minden hatalmat és erőt egyetlen személyre vagy testületre ruháznak át azért, hogy a szuverén az egyesek akaratát „szótöbbséggel egyetlen akarattá alakítsa”. Az egymással alávetési jellegű szerződést (*pactum subiectionis*) kötő³⁸ emberi sokaság tehát a hatalom letéteményesére ruházza azt a jogot, hogy kormányozzon. „[Ezt] az egyetlen személlyé egyesült sokaságot államnak, latinul civitasnak nevezjük. És így születik meg az a nagy Leviatán, vagy hogy tiszteletteljesebben fejezzem ki magamat, az a halandó Isten, amelynek – a halhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük.”³⁹

A hobbsi szisztémában az emberek azért mondtak le a szuverén javára a természeti állapotban még létező jogaikról, mert eme körülmények közepette mindenki háborút folytatott mindenki ellen (*bellum omnium contra omnes, warre of every man against every man*), és az ember embernek farkasa volt (*homo homini lupus est*). Az emberi élet ebben a helyzetben magányosnak, szegényesnek, állatiasnak és rövidnek bizonyult.⁴⁰ A sokaság ezért az értelmét használva, és a félelemtől hajtva elfogadta, hogy a békés együttélés szabályainak betartásához kényszerítő instrumentumra: az állami hatalomra van szükség. A szuverén hatalom feladata, hogy fenntartsa a közrendet és a közbiztonságot, a védelmet és békét, illetve lehetőség szerint jólétet és szabadságot nyújtson; akaratának ugyanakkor minden egyes szerződő fél alá van vetve – a szuverén viszont senkinek sem tartozik engedelmisséggel, mert nem részese a szerződésnek. A szuverén a jogállapotban élő közösséggel szemben is mintegy a „természeti állapotban” marad, vagy legalábbis annak a határán van: a törvény felett, és a törvényen kívül áll. „A szuverén legfeljebb kedvezményezett harmadik személy, akinek javára mindenki lemondott a saját jogáról.”⁴¹ A szuverénnel szembeni engedelmisség kötelezettsége mindaddig háramlik az alattvalókra, ameddig fennáll a szuverén azon hatalma, amellyel védeni képes az engedelmeskedőket.⁴² A Leviatánnak tehát „kordában kell tartania” a polgárokat, és a szankció kilátásba helyezésével a megállapodások teljesítésére, illetve a természeti törvények betartására kell szorítania őket. Az állami közhatalom hordozójának ereje ebben a konstellációban valóban akkora, mint

³⁶ „*Magna Charta is such a fellow that he will have no Sovereign.*” Idézi: Holdsworth, William Searle: *A History of English Law*. Vol. V. Methuen & Co., Ltd., London, 1924, 451. p.

³⁷ HORVÁTH: op. cit. (2001), pp. 125-158.

³⁸ TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet I. A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai*. Szent István Társulat, Budapest, 2009, 166., 174. p.

³⁹ HOBBS, Thomas: *Leviathan, or The Matter, Forme & Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*. Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard, London, 1651, pp. 131-132.

⁴⁰ HOBBS: op. cit. (1651), pp. 96., 98-99.

⁴¹ BAYER József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 111. p.

⁴² HORVÁTH: op. cit. (2001), 142. p.

a bibliai Jób könyvében szereplő tengeri szörnyé: „akkora hatalommal rendelkezik, hogy a megfélemlítés eszközével élve mindenki akarátát a belső békére, és a külső ellenséggel szembeni összetartásra irányíthatja.”⁴³

Milyen konkrét jogosítványokkal rendelkezik egy ilyen „instituírt” hatalom? Az uralkodó felségjogai közé tartozik annak megítélése, hogy mely nézetek szolgálják a békét, illetve melyek károsak arra; megilleti a törvényhozás joga, az igazságszolgáltatás joga, a háborúindítás és a békekötés lehetősége, a hivatalnokok kinevezésének és irányításának joga, a jutalmazás és a büntetés joga, a pénzverés, a kiskorú vagyona és személye feletti rendelkezés, végül pedig a vásárhelyek kijelölésének joga.⁴⁴ A „társadalmi szerződés” azonban nem bontható fel: az említett jogköröktől „a szuverént még az őt intronizáló szerződéstől való általános elállás sem foszthatja meg, mert a jogok és kötelezettségek komplexumát a szerződő felek többé nem mondhatják fel.”⁴⁵

HOBBS elméletének – még ha csökevényes formában is – sikerült a középkor univerzális teológiai rendjét egy szintén a teljesség igényére törekvő metafizikai renddel felváltania; az állam ekként kiszámíthatóan működő mechanizmussá vált. A koncepció valódi értelme és nívója abban áll, hogy a szerződéselméletek első igazi klasszikusának sikerült egy olyan modellt konstruálnia, amelyben az elkülönült közhatalom a polgárok (ebben a terminológiában még alattvalók) megegyezésének eredménye; ezért csak akkor tekinthető jogszerűnek, következésképp elismerésre méltónak és legitimnek az állami rend, ha az annak alávetettek önként beleegyeznek annak fennállásába.⁴⁶ A szuverenitás elvi alapot teremtett a belpolitikai rend létrehozására és megőrzésére – akként, hogy az uralkodó az „isteni eredetű” törvények magyarázója helyett a társadalom fenntartása érdekében a törvények megalkotója lett. Ennek köszönhetően nem volt ugyan a törvényekhez láncolva, de azért teljesen önkényesen sem uralkodhatott.

A joguralmi paradigma győzelme

Az abszolutizmus állama átmenetileg (a polgári forradalmakig ívelően) maga alá tudta rendelni ugyan a társadalmat, azonban a szuverenitás kiemelésével, valamint a racionális(abb) államberendezkedésre való törekvéssel bizonyos szempontból már a modern polgári állam kialakulása felé is mutatott. A dinasztikus államot hamarosan felváltotta a polgári állam entitása. Az új rendszer legitimálását szolgáló bodini és hobbesi szuverenitáselméletek így az államszuverenitás kategóriájának kialakulásához vezettek.⁴⁷ A XVII. század végétől kezdve az abszolút szuverenitás koncepciói háttérbe kezdtek szorulni; az angol JOHN LOCKE és a francia MONTESQUIEU tevékenysége nyomán egyre inkább a hatalom korlátozása, illetve a hatalmi ágak elválasztásának elmélete kapott nagyobb nyilvánosságot és elismertséget – ekként nagyobb reputációra is tehetett szert, az abszolút szuverenitás korábbi elméleteinek kontójára növelve befolyását.

LOCKE valóságos forradalmat indított el azon meglátásaival, hogy az emberek „jogfeladásának” célja az élet, a szabadság és a tulajdon jobb megóvása, hogy a közjő a törvényhozást

⁴³ HOBBS: op. cit. (1651), 131., 132. p.

⁴⁴ HOBBS: op. cit. (1651), pp. 133-141.

⁴⁵ HORVÁTH: op. cit. (2001), 148. p.

⁴⁶ TAKÁCS: op. cit. (2009), 164. p.

⁴⁷ SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Complex Kiadó, Budapest, 2008, 43. p.

is korlátozza, illetve hogy a törvényhozó hatalmat csak érvényes, kihirdetett, hatályban lévő törvények alakjában, és „közismeretes tekintéllyel” felruházott bíróságokon keresztül lehet gyakorolni. Felfogásában minden kormányzat megbízásnak (*trust*) minősült. A „megbízási szerződés” megkötésénél a hatósági személyek pusztán egyszerű polgárokként voltak jelen, a kormányzati hatalom ezért feltételes engedély vagy megbízás, amely elvész, ha a szerződésben foglalt feltételeket megsértik.⁴⁸ HORVÁTH nem véletlenül értékelte tehát LOCKE elméletét a polgári jogközösségbe való átmenet kidolgozásaként.⁴⁹

Angliában a XVI-XVII. század folyamán több érdekcsoport is vetekedett a hön áhított hatalomért, elvitatva egymás autoritását. Ezen intézményi harcok előbb a polgári forradalomban (1642-1652), majd az ún. dicsőséges forradalomban (1688) kulminálódtak. A forradalom nyomán egyértelműen korlátozták a király és helytartója hatalmát, illetve növelték a Parlament hatáskörét, többek között a gazdasági intézményekről való döntés jogát telepítve hozzá. A dicsőséges forradalom megteremtette a politika színteréhez való széles(ebb) körű társadalmi hozzáférés lehetőségét, és letette a pluralista társadalom alapköveit is. Az 1688-as esztendő követően a döntéshozatal joga a Parlamentre szállt, így a liberális LOCKE megállapításai győzedelmeskedtek a hobbesi tanok felett. Az abszolút szuverenitás elméleteivel szembeni első nagyobb kihívás tehát mindenképpen a hatalomgyakorlás jogi keretek közé szorításának kimunkálása volt. A modern alkotmányosságnak az abszolút hatalom fennállását igazolni kívánó konstrukciókkal szembeni vitathatatlan előnye, hogy felállította a kormányzati hatalom korlátait, és alapvető szemléletváltást kényszerített ki: „a hatalom alkotja a jogot” logikájával szemben itt már „a hatalom alapja a jog” (*lex facit regem*) elve érvényesült.⁵⁰ A hatalmak elválasztása elve mentén sikerült a korábbi hatalomkoncentrációt kikezdeni, és a hatalomgyakorlást a belső, szervi tagozódás kikényszerítésével az „igazságosságra” kényszeríteni, azaz elérni, hogy a hatalom gyakorlója a hatalomgyakorlás helyessége feletti ítélkezésnek ténylegesen is alávesse magát.⁵¹ A történelmi fejlemények hatására lényegi változás következett be a szuverenitás feltétlenségével kapcsolatos felfogásban: az alkotmányos államok standardjává vált az abszolút szuverenitás koncepciójával való szakítás, az emberi jogok elismerése, garantálása és érvényre juttatása.

A *rule of law*, azaz a jog uralmát tételező szemlélet ekként fokozatosan felül tudott kerekedni a korábban érvényesülő felfogáshoz (*a rule by law* koncepciójához) képest. Az uralkodói hatalom széles bázis által igényelt korlátozása nyomán lassan evidenciaként kezdett hatni, hogy a szuverenitásnak vannak bizonyos korlátai. A jogállamiság ideálja ekként kollízióba került a szuverenitás hagyományos felfogás szerinti fogalmával, és hamar gyökeret vert az a HUMBOLDT által (is) teoretizált gondolat, miszerint az államnak szükségtelen az állampolgárok szabadságát korlátoznia, és az állam hatókörét legfeljebb a polgárok egymástól és a külső ellenségtől való megóvásához szükséges mértékűre szabad

⁴⁸ LOCKE, John (1689): *Two Treatises of Government: In the Former, The False Principles and Foundation of Sir Robert Filmer, And His Followers, Are Detected and Overthrown. The Latter Is An Essay Concerning The True Original, Extent, and End of Civil Government*. Printed for Awnsam Churchill, at the Black Swan in Ave-Mary-Lane, by Amen-Corner, London, 1690, 261., 270-277., 342. p.

⁴⁹ HORVÁTH: op. cit. (2001), pp. 171-187.

⁵⁰ KRIELE, Martin: *Einführung in die Staatslehre. Die geschichtlichen Legitimitätsgrundlagen des demokratischen Verfassungsstaates*. Kohlhammer, Stuttgart, 2003, 81. p.

⁵¹ BIBÓ István (1947): *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*, In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. kötet. 1945-1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 377. p.

kiterjeszteni.⁵² Az imperatív elmélet és az etatista tradíció ennek eredményeként egyre inkább csak periférikus jelleggel tudott érvényesülni, bár néhány képviselője – így például a Horváth által meglehetősen részletesen elemzett JOHN AUSTIN – időleges jelleggel az államelméleti fejlődés fősodrába is tudott kerülni.

Bár HORVÁTH szellemi teljesítményének zenitjén kétségtelenül AUSTIN imperatív elméletének kritikája áll, és ennek elemzése imponálóan és csábítólag hat egy államelméleti kutatást végző számára, ezt az elemzési keretet a következőkben mégis elhagyjuk. Aki AUSTIN recepciója iránt érdeklődik, bátran forgathatja SZABÓ MIKLÓS, TAKÁCS PÉTER, Cs. KISS LAJOS és mások írásait. A következőkben inkább a szuverenitás fogalmában HORVÁTH BARNA tevékenysége után bekövetkezett változásokat igyekszünk áttekinteni, választ adva egyúttal a tanulmány címében feltett kérdésre is: ment-e a szuverenitáselméletek által a világ elébb?

A szuverenitás fogalmában bekövetkezett változások értékelése

Az elmúlt évtizedekben valóságos társadalomtudományi közhelynek számított annak rögzítése, hogy „az államok kezében az 1648-as vesztfáliai békétől kezdődően felhalmozott szilárd hatalmi koncentrációnak vége, legalábbis egy időre.”⁵³ A *mainstream* tudományos berkekben egy időre számos szerző számára vált standarddá a nemzetállam teljes „elföldeléséről” való értekezés. Sokan kezdték citálni – még ha teljesen más kontextusban is – LENINnek a marxi és engelsi államelméleti sémából kibontott meglátásainak konzekvenciáit, vagy feleleveníteni GODWINnek a „kormányzat eutanáziájáról” írott gondolatait.⁵⁴ Vitathatatlan tény, hogy a globalizáció eliminálta a szuverenitás klasszikus, bodini vagy hobbesi értelemben vett tartalmát. DAVID HELD klasszikussá vált munkájában öt olyan problémát nevesített, amellyel a modern államnak működése során szembe kell néznie. Ezek az alábbiak: a kormányoknak egyre kevesebb lehetőségük van a hatékony szabályozás érvényesítésére; csökkent a kormányok állampolgárokra gyakorolt befolyása; a tradicionális állami feladatokat mindinkább a nemzetközi kooperáció révén kell teljesíteni; megnövekedett az államok közötti integráció intenzitása foka; végül a nemzetközi szervezetek és intézmények száma permanens jelleggel növekedik.⁵⁵

A nemzetállamok gazdaságpolitikai mozgásterére napjainkra a korábbi állapotokhoz képest radikális mértékben lecsökkent, nem függetlenül a gazdaságpolitikai arénában az 1970-es évek derekától bekövetkezett változásoktól. A globalizációval összefüggő folyamatok feletti nemzetállami, nemzetgazdasági diszponálás lehetősége egyértelműen korlátozódott, hatékonysága pedig csökkent. Ennek hátterében a gazdasági folyamatok internacionali-

⁵² HUMBOLDT, Wilhelm von (1792): *Eszmék az állam hatásköre határainak megállapítására*, In: Paczolay Péter – Szabó Máté (szerk.): *Az egyetemes politikai gondolkodás története*. Szöveggyűjtemény. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999, 181. p.

⁵³ MATTHEWS, Jessica: *Power Shift*, In: *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 1. (Jan/Feb 1997), 50. p.

⁵⁴ LENIN, Vlagyimir Iljics (1917): *Állam és forradalom. A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban*, In: V. I. Lenin művei. 25. kötet (1917. június-szeptember). Szikra Kiadó, Budapest, 1952, pp. 422-423., 497-498.; GODWIN, William: *An Enquiry Concerning Political Justice and its influence on General Virtue and Happiness*. Printed for G. G. J. and J. Robinson, London, 1793. Az elmélet összefoglalása: HORVÁTH: op. cit. (2001), pp. 267-271.

⁵⁵ HELD, David: *Political Theory Today*. Stanford University Press, Stanford, California, 1991, pp. 196-235.

zálódása, a korábbi gazdaságirányítási rendszerek tudatos meggyengítése (a keynesiánus alapokon szerveződő keresletösztönzés és az állam által nyújtott gazdasági támogatások visszaszorítása, a maastrichti kritériumok teljesítésének kötelezettsége), az egyes gazdaságpolitikai funkciók nemzetközi szervezetekhez (WTO, EU) történő delegálása, illetve a nemzetközi pénzügyi intézmények adóssággal kapcsolatos feltételei állnak.⁵⁶ A nemzetállamok szintje felett szerveződő, globális hatókörű szabályozó intézmények (IMF, Világbank) persze *pro forma* tagországokból rekrutálódnak (illetve a WTO-t konstituáló Marrakesh-i egyezményt szuverén államok ratifikálták), de ezen a szerveződési szinten tevékenységük már függetlenedett a nemzetállami érdekektől (hacsak az USA döntéshozatali szempontból szemlélve többségi befolyását, és az amerikai tőke érdekeinek képviselője során játszott szerepét nem tekintjük kivételnek). Valójában ezek a „szabályozó hatalmak” a deregulált jóléti állam helyén keletkezett „szabályozási vákuum” betöltését igyekeznek megvalósítani a re-regulációs tevékenység során, de akként, hogy az új normákat a globális tőke reprezentánsainak „globális szabad versenyt” preferáló, a nemzetközi szabadversenyt mindenek elé helyező felfogásának megfelelően töltsék meg tartalommal, primátust szerezve a globális tőke érdekeinek a társadalom, illetve a centrumországok érdekeinek a félperiféria, illetve periféria államai felett. A nemzetállamok ebben a szisztémában arra vannak kárhóztatva, hogy az ezen, immáron nemzetállamok feletti szintről megfogalmazott szabályok végrehajtása felett öröködjének.

Összefoglaló jelleggel kiemelhető, hogy a veszfáliai paradigma meghaladását követően már nem pusztán a nemzetállam tekinthető az autoritás egyetlen forrásának. Noha az államok megőrizték alapvető fontosságukat, a nem állami szereplők szélesedő spektruma rendelkezik egyre növekvő mértékű képességgel arra nézve, hogy strukturálja a globális politikát, illetve gazdaságot. Ráadásul a nemzetállamokra hárul az a kellemetlen feladat is, hogy legitimálja az egyes nemzetek feletti „kormányzó mechanizmusok” hatalmát. A globális kapitalizmus keretei közepette az elviekben szuverén nemzetállamok gyakran találkoznak szembe más, akár az állami reputáció megtépázására is képes szereplőkkel a globális erőterben. MATTHEWS már említett tanulmányában a hatalom megváltozásának (*power shift*) világméretű folyamatáról írt, amelynek során az állam szuverenitása olyan „állam alatti”, „állam melletti” és „állam feletti” szereplőkre tevődik át, mint a transz-és multinacionális vállalatok, a nem kormányzati szervezetek, illetve a diffúz civil társadalmi kezdeményezések. Ez a nemzetközi szereplők számának növekedéséhez, valamint az egymással versengő, sokféle lojalitási várákosok kialakulásához vezetett. A hatalom és a szuverenitás diffúziója, „szétszóródása” azt a folyamatot erősíti, amely a hagyományos hatalom csökkenését, és a klasszikus hatalmpolitika megszűnését eredményezi.⁵⁷ Az államközpontú politikát felváltja a hálózati társadalom új ágenseinek szövevényes konglomerátuma. A globális erőterben a gazdasági és a politikai szerveződés nagyhatalmú, nem területi formái jönnek létre, értve ez alatt a multi-és transznacionális vállalatokat, a nemzetközi szabályozó ügynökségeket, vagy akár a transznacionális mozgalmakat is. A nemzetállam szerepe egyáltalán nem vész el, csak átalakul: az autoritás szétszóródik a köz-és magánjellegű ágensek között, valamint a lokális, nemzeti, regionális és globális szinteken. Maga a szuverenitás, és az alapvetően a nemzetállamokhoz köthető terület is a nemzetközi rendszer alapvető elemei maradnak, de átalakulnak, „decentralizálódnak”, és

⁵⁶ FARKAS Péter: *Röviden a globalizáció fogalmáról*, In: Csáki György–Farkas Péter: *A globalizáció és hatásai. Európai válaszok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, 16. p.

⁵⁷ MATTHEWS: op. cit. (1997), pp. 65-66.

részben az államon, valamint a nemzeti területen kívül elhelyezkedő környezetben érvényesülnek. A szuverenitás a rendszer alapvető sajátossága marad, de most már szélesebb intézményi körben pozícionálódik: a „legfelsőbb hatalom” pozíciójából kiesett nemzetállam kénytelen munkamegosztást kialakítani az új, nemzetek feletti szervezetekkel, szabályozó hatalmakkal. Ma is jelentős fokú szuverenitás van tehát a világban, csak a koncentráció helyei bővültek ki.⁵⁸

A nemzetállamok a globális kapitalizmus korában – bár várhatóan sokáig fennmaradnak és kulcspozícióval fognak rendelkezni – a tágabb hatalmi hálózatok csomópontjaivá válnak. CASTELLS arra a megállapításra jutott, hogy „a nemzetállamok megőrizhetik döntéshozó képességüket, de minthogy hatalmak és ellenhatalmak hálózatának részeivé váltak, a több forrásból eredő tekintély és befolyás megnyilvánításának tágabb rendszerétől függnének. (...) A hatalom nélküli nemzetállam keretein túlmutató új hatalmi viszonyokat úgy kell értelmeznünk, mint a globális instrumentális hálózatok sajátos identitás alapján történő ellenőrzésére való, vagy a globális hálózatok felől szemlélve, mint bármely identitás elfojtására való képességet a nemzetek feletti instrumentális célok teljesítésében.”⁵⁹

A 2008-ban kitört globális gazdasági és pénzügyi válságot követően az erős államot ismételtelen az argumentáció középpontjába emelő vélemények mellett is el kell fogadnunk a tényt, hogy a nemzetállamok hagyományos, bodini vagy hobbesi értelemben vett szuverenitása a XX. és a XXI. századra egyre képlékenyebbé válik. Az állami közhatalom azonban nem tűnt el, csak egy globális konglomerátum egyik fontos összetevőjévé vált: a tényleges politikai irányítás egyetlen működőképes formája ennyiben a nemzetállamokból, nemzetközi intézményekből, nemzetállamok társulásaiból, regionális és helyi kormányzatokból, valamint nem kormányzati szervezetekből összeálló architektúra.⁶⁰ A nemzetállamok tehát továbbra is jelen vannak a globális színpadon, de a szinte korlátlan jogosítványokkal felruházott *Leviatán* szerepét fel kell adniuk: a szuverenitás egyedüli reprezentánsaiból a „megosztott” vagy „szétszórt” szuverenitás nem elhanyagolható, sőt megkerülhetetlen, stratégiai szereplőivé alakultak át.

A szuverenitáselméletek mérlegét megvonva, és a korábbiakban kissé provokatív éllel feltett kérdésre válaszolva immáron leszögezhetjük, hogy a világ egyértelműen előbbre ment a szuverenitás különböző elméletei által. A nemzetállami szuverenitás első átfogó elméletei a korábbi kaotikus – esetenként anarchikus – állapotok alól húzták ki a talajt, ami egyúttal azt is eredményezte, hogy a nem területi alapon szerveződő entitások, a „területhez nem köthető” városállamok, a különböző városi és kereskedelmi ligák, feudális notabilitások, és az egyéb nem állami szereplők kiestek a politika-alakítás frontvonalából. Innentől kezdve egy centralizált, integrált területet átfogó hatókörű entitás számára parcellázták ki a hatalomgyakorlás terepét, ahol is a kormányzat monopóliummal rendelkezik a társadalmi ellenőrzés eszközei felett (az erőszak monopolizálása, a hadsereg és a diplomácia feletti diszponálás, a szerződés-kötések ellenőrzése).

Amint láttuk, a szuverenitás elméletei nem csak arra voltak alkalmasak, hogy az abszolutista uralkodók számára legitimálják a hatalmat. A demokratikus és a joguralmi komponensek megjelenése, majd egyre fontosabbá válása azt eredményezte, hogy a *Leviatán*

⁵⁸ SASSEN, Saskia (1996): *Elvesztett kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Helikon Kiadó, Budapest, 2000, pp. 46-47.

⁵⁹ CASTELLS, Manuel (1997): *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet. Az identitás hatalma*. Gondolat – Infónia, Budapest, 2006, pp. 417-418.

⁶⁰ CASTELLS: op. cit. (2006), 424. p. nyomán

megszelídült, és a parlamenti szuverenitás, valamint a népszuverenitás princípiumai számára adta át a parkettet. Amint láttuk, még HORVÁTH BARNA is a társadalmi fejlődés szükségszerű fejleményének látta, hogy a „legfejlettebb eljárási szerkezet” legalább időlegesen a szuverén nemzetállam irányába kulminált. A globalizációs és regionalizációs fejlemények ugyan alapjaiban kezdték ki a szuverén nemzetállamról vallott tradicionális meglátásokat, és egy olyan korban vagyunk kénytelenek élni, amikor „*a demokratikus vitától függetlenül és az általános választójognak alá nem vetett politikai hatalmak vezetik a Földet, és szuverénként döntenek lakóik sorsáról, s anélkül, hogy bárminő ellenhatalom korrigálná, módosítják vagy hozzák meg döntéseiket.*”⁶¹Nem akarjuk természetesen eltúlozni a XXI. századra nézve a szuverenitás jelentőségét, de úgy gondoljuk, hogy mégiscsak a legitim módon megválasztott, és a választói felhatalmazást bizonyos fokon reprezentáló kormányzat lehet az, amely „elszabadult világunkban” képes lehet helyreállítani az állampolgárok részéről megrengett bizalmat, és a polgárok elvárásaira reflektálva renoválni a jólét, a szabadság és a biztonság korunkra ugyancsak állagát veszített építményét.

⁶¹ Idézi: SZIGETI Péter: *Társadalomkutatás – mi végre? Politikatudomány. Alkotmányjog. Világrendszerelmélet.* UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr, 2011, 255. p.